

Det smager af fugl

Otte causerier af Eske K. Mathiesen

*En fødselsdagshilsen i anledning af hans 60-årsdag
29. april 2004*

Det smager af fugl

»Du har jo pip og interesserer dig for alt med fugle«, sagde min kollega, arkivar Iørn Piø til mig. »Ved du, at i kantinen på Odense Universitet kalder de skinkesalat for Fuglekvidder?«

Fuglekvidder, tænkte jeg; det var godt nok et underligt navn til skinke-salat. Jeg slog op i diverse ordbøger, de gav ingen forklaring. Mon ikke de ved på Slagteriskolen i Roskilde, hvorfor det hedder sådan? En opringning og lidt sondering bekræftede, at der på Fyn vitterlig sælges en salat, der kaldes Fuglekvidder; men det var sandelig ikke skinkesalat, fik jeg understreget, det var alle slags pålægsrester hakket og blandet med hakket løg og mayonaise. Jaså, sagde jeg, men hvorfor navnet Fuglekvidder? En opringning fra Slagteriskolen til en slagter i Odense indhentede det svar, at det måske var fordi farven på salaten lignede farven på de foderkugler, man om vinteren hænger op til sultne spurve, som så kvidrer af taknemmelighed.

Nå, tænkte jeg og kontaktede min søster, der bor i Bellinge ved Odense. Jo, hun kendte skam godt Fuglekvidder. Hun mente nu, at mayonaisen som oftest lå adskilt fra selve salaten på fadet, i striber ved siden af f. eks. Jeg kunne desuden på hendes tonefald forstå, at Fuglekvidderet ikke har så høj en status i pålægshierarkiet. Iøvrigt var det vist ikke så gammel en opfindelse, mente hun. Har det mon noget med finker at gøre, spurgte jeg, det er også hakket og hedder noget med fugl? Min søster lovede at overveje finkeforbindelsen og kom også nogle dage efter tilbage med nogle lækre opskrifter på finker. Men forbindelsen til Fuglekvidderet havde hun ikke kunnet etablere. Det kunne de heller ikke på Dialektforskningsinstituttet, de kendte ikke ordet, i den forbindelse altså.

»Har du prøvet at ringe til salatfabrikken »Mayo« i Odense?« spurgte Piø. Der fortalte man, at man aldrig havde haft Fuglekvidderet i sit sortiment, for det var altid noget den enkelte slagter selv lavede af sine pålægs-

rester. Så satte jeg en notits i et par odenseanske blade, om nogen vidste noget om Fuglekvidderets historie. En opringning fra Margit Lykke Mørup i Odense fortalte, at da hun i 1954-55 havde været i lære i Eksportslagteriets udsalg på Rugårdsvej i Odense, havde de solgt pålægsrestesalat under navn af Fuglekvidder. Hun mente ikke, at andre forretninger i Odense havde det på det tidspunkt.

Men at både salaten og navnet er ældre beretter Mogens Julkov, også fra Odense, i et brev til mig, efter at have læst min notits. Jeg citerer brevet i sin helhed:

Jeg skriver til Dem i anledning af det omtalte hjemmelavede pålæg, kaldet Fuglekvidder.

Jeg er 70 år, og fhv. kok.

I mine skoleår, i tredverne, frem til 1940 var dette pålæg sikkert ikke opfundet endnu. Jeg husker to af mine klassekammerater, et par drenge fra ikke-velbjergede hjem, som gik rundt til de forskellige slagterforretninger her i Odense, hvor de spurgte efter pålægsrester. Det fik de gerne, og det var gratis, og de var lykkelige hvis der mellem resterne var en god endeskive af en steg.

Jeg kom i lære som kok på restaurant Bryggergården her i Odense 1ste maj 1940.

I 1941 hørte jeg for første gang navnet Fuglekvidder og smagte det, idet en smørrebrødsjomfru Dagny Jørgensen, vistnok fra Assens, som smurte personalemaden, sagde til mig: Mogens du får et par stykker med Fuglekvidder, så kan du høre fuglene synge. Det smagte godt, og var noget nyt. Mayonaisen, der var på, var ægte og purløget var friskt.

PS. I begyndelsen af fyrrerne kom der visse restriktioner som smørstræk, flødehjælp, ekstra smørgeasbord blev forbudt, der skulle spares. Måske derfor blev Fuglekvidder opfundet.

Venlig hilsen

Mogens Julkov.

Er vi ikke, med Mogens Julkovs hjælp, ved at nærme os en forklaring, både på fuglekvidderets oprindelse, på tidspunktet herfor og måske på navnets opståen? Slagterne har bemærket interessen for pålægsresterne og har så lanceret en salat af dem i hakket tilstand, en forloren skinkesalat. Men da Pålægsrester er et kedeligt navn til en salat og den iøvrigt smagte så godt, at man kunne høre fuglene synge, så fik den det forskønnende navn Fuglekvidder.

Iøvrigt har jeg hørt flere fortælle, at meget af det, der i alle tilfælde i 50-ernes København blev solgt som skinkesalat, i virkeligheden for en stor del

bestod af hakkede pålægsrester. Én mindes, at især spegepølsen slog kraftigt igennem med sin røde farve. Og adskillige, som var børn dengang, mindes den forlorne skinkesalat med glæde, ligesom Mogens Julkov.

Det er forresten ikke kun fynboer, der bruger og kender ordet fuglekvidder i vor betydning. Bl.a. har jeg set Qvickly ved Nørreport Station i København reklamere for Fuglekvidder i deres pålægsdisk. Og en henvendelse til Levnedsmiddelkontrollen i København (29. maj 2003) resulterede i det svar, at Fuglekvidder er gået fra at være blandede pålægsrester, der havde temmelig begrænset holdbarhed, til nu også at være skinkesalat. Og endelig, hørt i forbigarten i Danmarks Radio 23. februar 2001: »Hvis der er røde pølser i skinkesalaten, så er det Fuglekvidder.«

Her ender vor lille eftersøgning af oprindelsen til navnet Fuglekvidder på salat foreløbig: I den lidet ansete afdeling for rester og genbrug. »Det smagte dog altid af fugl, sagde kællingen; hun kogte suppe på den gren, der havde siddet en krage på.«

PS. Hvordan lyder det så, når fuglene kvidrer på fynsk? Johannes Larsen fortæller i sin erindringsbog »Jeg kan huske« (1950), at gråspurvvene, i alle tilfælde dem i Kerteminde, siger: »Philip, Philip, Philip.«

Stille lege

Jeg tænker ikke på selve stillelegen, altså den, hvor en flok børn skal se, hvem der længst kan sidde helt stille; nej, jeg tænker på nogle lege, der næsten ingenting er og som for det meste leges alene. Såvidt jeg ved er de ikke registreret af den videnskabelige legeforskning, og dog har nogle af dem formentlig en ærværdig alder.

Man står f. eks. på den ene side af en bro, kaster en pind i vandet og løber over for at se den dukke frem på den anden side af broen. Den leg kan varieres ved, at man er flere og ser hvis pind, der kommer først Men den kan også leges alene, og man kan forestille sig alt muligt derved.

En anden leg, som har det samme gentagende præg, er denne: Man sidder i en togkupe, eventuelt i en ventesal eller en stue, men i alle tilfælde ved et vindue. Man har ikke noget særligt at lave, keder sig måske, og så finder man på at ånde en plet på en rude og se, om man kan nå at skrive sit navn eller tegne et eller andet, inden pletten igen forsvinder. Jeg husker især legen fra togrejser, blander den med lyden af klokkerne fra de jernbaneoverskæringer, man passerede, deres pludselige derpå svindende lyd. Legen kunne få et meditativt, drømmende præg.

En leg, der har noget af det samme præg som de to nævnte, er den som hedder »At se børnene gå fra skole«. Nu er den vist glemt, engang var le-

gen og udtrykket imidlertid almindelig kendt, og legen er forevigt flere steder i dansk guldalderlitteratur. H. C. Andersen har f.eks. i eventyret »Paradisets Have« disse linjer: »Mod Aften, da det blev mørkt, saae det morsomt ud med de store Byer; Lysene brændte dernede, snart her, snart der; det var ganske, som naar man har brændt et Stykke Papir og seer de mange, smaa Ildgnister, hvor de ere Børn og gaae fra Skole.«

Andersen antyder, hvordan legen leges: Man tænder ild i et stykke papir. Når ilden har godt fat, blæser man den ud og følger nu med øjnene de mange gnister, som løber hen over det sorte papir. Undertiden kaldte man den sidste gnist skolemesteren, og ham gjaldt det om at smække, før han gik ud af sig selv. Man kunne også lege, at de gnister, der løb længst, var dem, der havde længst hjem, eller at de største gnister var drenge, de mindre piger. Til aller sidst kom eftersidderne.

Forfatteren Meir Goldschmidt skildrer, hvordan han genkender legen i Italien: »De, som have været i Neapel, mindes den store Café di Europa nærved det kongelige Slot, og de huske formodentlig ogsaa, at der ved Indgangen findes en Flok Lazzaronbørn, der tigge og med Glenteblik følge hver Bid, man tager, og hver Kop, Ske eller Glas, man fører til Munden, saa at det tager Tid, inden man vænner sig til at være under en saadan sugende Agtpaagivenhed og ikke føle Mishag med det, der skulde være en Vederkvælgelse. Sidder man nærved Indgangen og kaster en Cigarstump fra sig, saa kan man være vis paa, at næsten i samme Øieblik to, tre eller flere Drenge kravle paa Stengulvet og slaaes om Stumpen.

Jeg sad en Aften tætved Døren og læste en Avis. Da jeg var færdig, vilde jeg tænde en Cigar, men havde ingen Ild og kaldte paa Opvarteren. Han bragte mig et stort Stykke brændende Papir, og da jeg havde tændt Cigaren, kastede jeg det fra mig og vilde sætte Foden derpaa. Min Fod blev holdt tilbage af en Haand, og da jeg saae ned, var det en lille Pige, der hurtig saae op paa mig med et halvt vredt, halv bønligt Blik, og derpaa, idet hun stadig holdt min Fod, stirrede paa det brændende Papir og paa Ildpunkterne, der kom og gik i det Sorte. Der gik vel et Par Sekunder, inden jeg ret forstod, at det brune Barn med det vilde, ravnsorte Haar og de store mørke, stirrende Øine vilde see, hvad vi kalde »Børnene gaae af Skole«. Da den sidste Gnist var slukt, saae hun baade taknemmelig og sørgmodig op paa mig, sagde »Grazie, Signore«, og krøb ud af Døren.«

Endnu i 1956 er legen husket på Drejø. Institut for dansk dialektforskning har denne optegnelse: »Forleden dag jeg lagde på kaminen, så jeg inde på de varme sodede plader små blinkende sodpartikler brænde ... i samme nu erindrede jeg en gammel taleform som hed til vi børn: kom skal I se alle skolebørnene løber hjem fra skole ...«

Fornylig fortalte min kollega Jane Lythans mig, at hun havde hørt en

mand på godt halvtreds år, født og opvokset på Amager, fortælle, at som barn, når han og hans mor skulle hygge sig, så blev han sendt hen til papirhandleren efter noget bestemt papir med rækker af heste på. Derhjemme satte moderen ild til papiret, og de skulle nu se hvilken hest der vandt! Men han kendte ikke udtrykket »at se børnene gå fra skole«. Og det var jo heller ikke helt den samme leg.

Havlittens sang

Havlittens (*clangula hyemalis*) klarinetagtige vinter- og især forårssang har altid fascineret. Det er først og fremmest hannens sang, det drejer sig om; den fint hørende svenske ornitolog Erik Rosenberg beskriver den således: »a au li, aa au li a au li...« Den gotlandske folkemindesamler P. A. Säve (1811-1887) skrev: »Den sången är enligt ett gammal ord så vacker, att när allarne (havlitterne) spela, dansar havet, ja, vågen sjunger sin sång, fågeln spelar sin visa, skogen och berget lyssnar, och sången stiger ind i mannens bröst.«

Den lille dykands sang har vakt opmærksomhed også på den måde, at den mange steder er blevet omsat i sungne rim og lydtolkninger. Fra Bornholm meddeler kantor H. Johansen i begyndelsen af århundredet (DFS 1955/8^v), at havlitten ifølge hans meddelere synger: »Hav hav hav ha-ved e mett / lann lann lann lann-ed e dett.« Han har også noteret melodien. Andre bornholmske optegnere af folketradition f.eks. A. F. V. Seier har dog hørt sangen som »Hå hå hå, Haved e mitt. Lanned e ditt.« Den antydede spænding mellem land og hav varieres i det gotlandske: »Alla små fuglar kumba till lands / men jag kumbar all all aldri ...«

Lydspillet mellem lyst og mørkt findes i et par af de navne fuglen har fået, tydeligt i havlit, men formentlig også i det bornholmske gaddis. I andre navne på havlitten hentydes til dens levesteder og tidsrummet for dens tilstedeværelse, f.eks. vinterand, frostand, isand. I Sønderjylland er den blevet kaldt havfasan på grund af hannens to lange halefjer, som drenge på Drejø iøvrigt satte i huen; havlitten var en yndet jagtfugl.

Verden over har mennesker tolket fuglesang i rim, vers og historier, de sidste mest som forklaringer på, hvordan fuglene fik deres sang. Hvordan havlitten fik sin sang, fortæller man en historie om i Grønland. Knud Rasmussen nævner den i sine Myter og Sagn, men forfatteren og tegneren Jens Rosing fortæller den mere udførligt i sin bog »Kimilik« fra 1970 og i »Fuglestreger« fra 1988. Selv om vi er langt fra Østersøen, mærkes også i Rosings historie en spænding mellem hav og land. Netop med tanke på den historie, som Rosing fortæller, om striden mellem rypen og havlitten, næv-

ner Finn Lyngé i sin bog »Fugl og sæl – og menneskesjæl«, at i grønlandsk tradition må bytte fra hav og land ikke komme i samme gryde, det vil bringe uvejr eller pludselige vindstød. Alt dette får én til at tænke på, om der mon også ligger en gammel, nu glempt historie bag versene fra Bornholm og Gotland? Er det blot slutverset af en historie vi hører? Rosing fortæller:

»På stille forsommeraftener kan man inde i den nordlige gren af Godthåbsfjorden opleve at høre og se fjeldrypen og havlitten samtidig.

Rypekokken har endnu sin hvide vinterdragt og syner langt væk på den snebare fjeldside. Med sin kaglen og hvide dragt henleder han alt rovtøjs opmærksomhed på sig, alt imens hans høne ligger trygt og godt på sine æg. Over kokkens øjne står hudlapperne, blodfyldte røde.

I en lun vig tæt ved synger en havlithan klangfuldt for sin hun. Han gør kast med hovedet og rejser halen i vejret.

Når den seje is i de grønlandske fjorde bryder op i april-maj, kommer havlitparrene og slår sig ned i de indre fjordarme, hvor der, som dagene går, bliver flere og flere fugle, og deres parringssang kan høres milevidt. De venter på, at isen på indlandssøerne skal smelte, så de kan komme ind til deres ynglepladser. Det sker i sidste halvdel af juni.

I Grønland har man en fabel om, hvordan rypen og havlitten fik deres stemmer. Det skete under et stævne, hvor alle Grønlands fuglearter sang hinanden smædeviser på. Da det blev rypens tur, sang den havlitten denne vise på:

*Se ham den underlige karl, ijaa-jee
der midt om sommeren slæber
rundt på sin isfangst-harpun.
(Havlittens lange hale)*

Havlitten svarer:

*Se den tølper, ijaa-jee
med de røde øjenlåg, ijaa-jee
Se den løjerlige rype, ijaa-jee
der midt om sommeren vader rundt
i langhårede kamikker,
han er så kuldsvær. ijaa-jee*

Pludselig opdagede man, at havlitten og rypen var røget i fjerene på hinanden. Rypen lagde alle kræfter i og slæbte havlitten til fjelds.

Havlitten skræppede op i fortvivlet vrede: »Jeg skal ikke ind i landet, jeg kan ikke trække vejret frit inde i landet.«

Havlitten gjorde sig tung og snerrede: »Hvad mon han bilder sig ind?« Og så lagde han alle kræfterne i, og nu var det rypens tur til at blive slæbt ned mod vandet.

Rypen råbte: »Jeg skal ikke i vandet, jeg har vandskræk.« Men havlitten trak rypen ud i vandet og dykkede med den.

Rypens børn stak i et vræl: »Vores far drukner, uhuu, han som har vandskræk.«

Havlittens børn jublede: »Der kan I se, hvad der kommer ud af jeres fars storsnudethed.« Havlittens børn trimlede rundt af latter.

Mens morskaben var på sit højeste, viste der sig i tangen langs stranden en lille bule, og da den delte sig, dukkede rypen frem; våd og forpjusket krøb den på land. Inde på land stod dens børn og gloede målløse. Idet ry-pefar ynkelig og forkommen fik fodfæste, sukkede den:

»Va-va
qa-qer-qa-qaaq
va-va
Jeg var nær aldrig kommet op.«

Man spurgte rypen: »Hvor er din modstander henne?«

Rypen viftede sig og svarede: »Han er endnu dernede.«

Havlittens børn råbte: »Nu, da han har givet rypen, den vandskrækker, en forsvarlig dukkert, synes han ikke om at komme tilbage uden at have fanget mad til os. I skal se ham dukke op med en polartorsk i næbbet til os.«

Rypens børn skræppede op: »Se dernede, se dernede,« og op til overfladen flød havlitten med opreven strube.

Havlittens børn græd: »Ha-ha-ha-ha-leq.«

Og siden dengang har havlitten hulket: »Ha, ha, ha-ha-leq.«

Og rypen har kaglet: »Qa-qer-qa-qaaq.«««

Lyst og mørkt, land og hav. For mange findes intet smukkere end havlittens sang. Løjtnant Fredrik Wilhelm Reuterskiöld, født 1728, bad om at blive begravet yderst ved havet på Rånö ved Utö, for altid at »kunna höra alfågeln sjunga om våren.« Det blev han i 1804.

Litteratur:

Antti Aarne: Variantverzeichnis der Finnischen Deutungen von Tierstimmen und anderen Naturlauten. FF Communications N:o 9. 1912.

V. J. Brøndegaard: Folk og fauna 2. 1985. Side 57 ff.

- J. C. S. Espersen: Bornholmsk Ordbog. 1908. Side 95.
 Harriet Hjorth: Utö. Öen som ännu är ett paradys. 1944. Genudgivet 1990. Side 267.
 Finn Lyngre: Fugl og sæl – og menneskesjæl. 1981.
 Eske K. Mathiesen: Hvad snakker de bornholmske dyr og fugle om? *Folkeminder* 1990, nr. 3. Side 5-9.
 Eske K. Mathiesen: Havet er mit. Om nogle traditionelle tolkninger af havlittens sang. 2000.
 Knud Rasmussen: Myter og Sagn 1. 1921. Side 365.
 Erik Rosenberg: Fåglar i Sverige. 5. oplag. 1970. 92 ff.
 Jens Rosing: Fuglestreger. 1988. Side 5.
 Jens Rosing: Kimilik. Digte fra Angmagssalik. 1970. 29 ff.
 A. F. V. Seier: Bornholms Fugle. 1932. Side 32 ff.
 A. F. V. Seier: Bornholmske Folkeminder. 1934.
 Carl-Herman Tillhagen: Fåglarna i folktron. 1978. Side 317 ff.

Den ny tids nisser

En folkemindesamler-kollega fortalte mig forleden, at han var blevet ringet op af en ældre bekendt, der var i færd med at skrive sine barndomserindringer. Men nu var han kommet til at spekulere over en ting: Kunne det virkelig være rigtigt, at de i hans barndomshjem i begyndelsen af århundredet ikke havde haft juletræ? Eller spillede hukommelsen ham et puds?

Min kollega kunne fortælle ham, at det skam godt kunne være tilfældet, at de havde fejret juleaften uden juletræ. Egnen, den gamle erindringsskriver kom fra, var fattig, og han stammede desuden fra et småkårshjem. Man havde andre vidnesbyrd om juleaftener uden træ. – Det beroligede den ældre herre; nu kunne han altså med god samvittighed skrive, at de ikke havde haft juletræ i hans barndomshjem. Folkemindesamleren havde sagt god for hans hukommelses rigtighed.

Det sker jævnlige, at folkemindesamlingen bliver spurgt til råds i tvivlsspørgsmål om traditioner. Det kan være farven på lysene eller båndene i adventskransen; det kan være, hvilke blomster der ikke må komme i en brudebuket; det kan dreje sig om polterabend-traditioner og mange andre ting, ofte så små detaljer, at man synes, det kan ikke være vigtigt, men det er det altså.

Undertiden skal folkemindesamleren ikke rådgive men berigtige: Er det ikke også rigtigt, at man giver salt og brød til nogen, der flytter ind i et nyt hjem? Jo ... ja ..., svarer folkemindesamleren; det kan godt være, at man nogen steder har ... men sådan i almindelighed ... i Rusland i gamle dage ... men det er da en smuk skik ... saltet betyder jo ... osv.

Sommetider prøver folkemindesamleren at sige, at det med traditioner altså ikke er som at slå op i en facitliste eller en håndbog om skik og brug. Traditioner forandrer sig; de fødes, de lever og udvikler sig, de tilpasser sig, de stivner og visner. Det er de færreste traditioner, der er så definitive som

Tivoli-Pjerrots næse, der endnu idag vistnok er modelleret efter forrige århundredes mester-Pjerrot, Niels Henrik Volkersens næse. Det kan lade sig gøre, fordi Volkersens kammerat Peter Busholm skar en træmodel af den unike tud.

Men den slags indvendinger bider ikke på folk. De vil have besked, ja eller nej. På en måde kan man sige, at folkemindesamlerne – hvad enten de vil eller ej – mere og mere udgør det *missing link*, der er opstået mellem de såkaldt gode gamle dage og nutiden, hvor mange traditioner opløses og glemmes, hvor gamle traditioner tages op igen i ny ikklædning, og hvor helt nye skabes, ofte med tumultagtig hast og ikke sjældent under kraftig medvirken fra handelsstand og diverse massemedier. Folkemindesamlerne er blevet dem, der godkender eller forkaster traditioner. Efterhånden er det snart kun folkemindesamlerne, der ved, hvad ægte folkelighed er. Folk selv kludrer alt for meget i det!

Mon folkemindesamlerne er klar over, hvilke muligheder det giver dem? De kan, med støtte i deres anerkendte autoritet, bilde folk både det ene og det andet ind og ændre traditioner i mærkværdige retninger. Vær derfor på vagt overfor folkemindesamlerne, troskyldige læser! Når der begynder at ske mærkelige ting i traditionerne, er det ikke nødvendigvis nisserne, der er på spil; det kan være folkemindesamlerne! De har alle muligheder for at blive den ny tids nisser.

I mørkningen

At holde mørkning, d.v.s. at sidde uden arbejde i hænderne og uden tændt lys i den time, da dagslyset svinder og mørket kryber frem af stuens kroge – det er vist noget, som ikke mange praktiserer i dag. Men for ikke så længe siden hørte det med til det borgerlige og landlige livs daglige rytme. Man lod hænderne hvile, men ikke nødvendigvis munden. Der er mange vidnesbyrd om, at netop denne time blev brugt til at fortælle, samtale, synge og til at lytte i.

Sønderjyden, væver Thomas Kaufmann fortæller i sin erindringsbog »Minder og tanker« (1962): »Det var en gammel regel, at med Klipleve marked, omkring 10. september, begyndte aftensædet. Så blev der også arbejdet i værkstedet ved lys. Men inden den svagt lysende petroleumslampe tændtes om aftenen, holdt mor og far et kort hvil, enten ved kakkellovnen i dagligstuen eller værkstedet. En eller anden nabo kom stille listende på et kort besøg. »God aften, Gud hjælp«, lød hilsenen. »Nå, I holder skrædderlav«, sagde gæsten, mens han eller hun tog plads. Så faldt talen på svundne tider, på dengang, da tyskerne var i landet«.

Maleren Oluf Høst fra Gudhjem har i »Fra min logbog« (1954) denne optegnelse: »Mørkning i gamle-tiden. Kulilden lyste fra ovnen ud på gulvet, flammede lidt på væggen. Mor sad i sin stol og nynnede en autanviza. Det var dengang sejlskibe var i langrejser på det uvisse – hvert skib sin sjæl«. Gårdejer Johs. Juhl, Branderup fortæller i sine barndomsoptegninger (i Sprogforeningens Almanak 1987), hvordan en lille episode i en mørkning lokker nogle af de følelser frem, man ellers ikke skilte med: »Fra min tidligste barndom mindes jeg en mørkningsstund. Moder sad og var ved at give en af de mindre søskende bryst, og idet hun sad der og så ned på det lille barn, trillede tårerne så stille ned ad hendes kinder, og jeg ser far komme og lægge sit hoved ind til hende. De har sikkert haft et lykkeligt øjeblik med hinanden og anede ikke at der var en lille tilskuer, der fik indtryk for livstid«.

I bogen »Paa Rejse omkring i mit Hus« (1897) sidder »den sidste slesviger«, præsten Nicolaj C. Nielsen i skumringen og tænker tilbage på barndommen i hattenmagerhuset i Løgumkloster: »Helst sidder jeg i min Lænestol i Skumringen, naar Mørket har sænket sig ned over Jorden, og kun den blussende Ild i Kakkellovnen oplyser værelset og leger paa den hvidmalede Dør, skiftende med alskens fantastiske Skikkelser. Snart er det et snappende Uhyre, der aabner og lukker sit Gab, saa en dirrende Stræng paa en Bue, der lader Pilen flyve af, en svajende Trækroner, der bevæger sig for Vinden, en Menneskeskikkelse, der rører sig osv. osv. Hvert Øjeblik skifte Figureerne.

Vender jeg mit Øje fra denne fantastiske Leg og lægger mig tilbage i Stolen, så bæres jeg hjem til den hyggelige Stue i det gamle Hus ved det store Torv (Markedspladsen) i den lille By. Fra »Tronen« foran det ene af Stuens tre vinduer kunde man overskue den hele Plads, som den om Aftenen laa be-skinnet af Maanens blege Lys. Maaske kom vi hede af Hund- og Harelegen der ude paa Pladsen stormende ind i den oplyste Stue, hvor der saa blev tyst set paa os, for at vi ikke skulde forstyrre Fader under hans Læsning. Eller vi havde tilbragt Mørkningstimen hjemme, Fader havde sunget med os med den lille Søster paa Skjødets; der var bleven fortalt os om gamle Dage, om de Dage, da Fader og Moder vare unge, om Bedsteforældrenes Tid, og den Tid syntes os en ren Vidundertid. At Forholdene i den lille By vist aldrig havde været ret meget forskellige fra, hvad de vare i vor Tid, og at Begivenhederne ikke havde været synderlig mere romantiske, end de nu tildroge sig, anede vi den Gang ikke. Barnefantasiens laante Billederne de levende Farver. Når der blev tændt Lys, lavede vor Tante Skygebilleder for os paa Væggen. Hendes lange, slanke Fingre egnede sig saa godt dertil. Mest storartet var den Hare, hun kunne sætte paa Væggen. Den løb med Benene og spidsede Øren. Jeg er aldrig kommen efter, hvorledes Fingrene skulde sættes til den. Dertil var jeg for dum. Vare vi færdige med vore Skolearbejder, var Lektien lært, eller naar der kom Fremmede, kom Gnavposen frem; jeg

hører endnu Brikkerne klapre paa Bordet, og »Hus forbi!«, »Hest forbi!«, »Staa for Gjøgen!« lyder det endnu for mine Øren. Inden vi kom til Sengs, kom den tarvelige Frugtkurv paa Bordet med Flaskeæbler, Pigeons, Nødder og Nøddeknekker. Eller Fader fik som stærk Røger, inden han gik til Sengs, et Glas Vand eller en Dadel, en Kathrineblomme, vel for at faa en anden Smag i Munden.

Saadanne Billeder er det, der stige frem for mig, naar jeg i Skumringen sidder i min Lænestol«. Og således kan man finde den ene mørkningsskildring efter den anden i den danske litteratur. Skønlitteraturen fra den sidste halvdel af forrige århundrede og et stykke ind i vort er fyldt med skumringsbilleder og skumringsstemninger. Man kan tale om hele skumringsbøger f.eks. V. C. S. Topsøes ufuldendte, posthumt udgivne roman »Slagne Folk« (1892) og Herman Bangs betagende mindebog fra Asserballe præstegård »Det hvide Hus« (1898). Og man kan tale om billedkunstnere, hvis billeder er gennemtrukne af det særlige tvelys og en stille, indtrængende vemodig stemning. De fornemste af disse er Vilhelm Hammershøi og Chr. Kongstad Petersen.

Skumrings- eller mørkningstimen har betydet meget for overleveringen af ikke så lidt af det, vi benævner folkeminder. Det er de mere stille folkeminder, der er tale om, og det som kitter folkeminderne sammen, erindringerne der føder hinanden, pauserne, de underforståede bemærkninger. Mørkningstimens historie burde skrives. I dens troldmørke nærmer man sig hjerteslaget i den mundtlige overlevering. Det understreger også folkeminde-samleren Karoline Graves i sin bog »Ved Halleby Aa« (1921). »I mit Barndomshjem havde vi ogsaa altid en Mørkningstime, hvor snart den ene, snart den anden af mine Forældre fortalte. Snart om Livet i deres Barndomshjem og hvad der igen var fortalte dem. Snart om Ungdomsaarene, om Hoveriet, om Dans, Legestuer og Gilder. Billede paa Billede blev oprullet for en, saa man efterhaanden i Tankerne dannede sig et samlet Hele. Gaar jeg i Tankerne tilbage til disse Mørkningstimer, synes jeg altid, at det var, som blev en stor Billedbog om Fortidens Liv lagt for mig, hvor jeg fik Lov til at se Blad efter Blad, og hvor en forklarende Tekst gav mig fuld Forstaaelse af Billederne. Og intet Minde fra Barneaarene er mig saa kært at dvæle ved som Timen i Mørkningen«.

Der findes mennesker, der synes at leve, som om de bestandig holder mørkning. De vil hellere sidde og lade stilheden vokse omkring sig, de er ikke skabt til det udadvendte og resultatsøgende liv, som er så højt i kurs. De vil ikke frem i verden, men blive i deres egen. Ofte er mørkningsmenneskene tålmodige lyttere og skarpe iagttagere. Har flere af de gode folkemindeoptegnere, f.eks. Nikolaj Christensen og Niels Levinsen ikke været sådanne?

Lytterne er i det hele taget vigtige at huske på, når talen er om folkeminder og overlevering. De sagde ikke så meget selv, men de var til stede, uden dem var de store sangere og fortællere intet. Også lytternes historie burde skrives, men det bliver svært, for det er næsten at skrive om ingenting. Dog er det ikke det liv, der efterlader mest eller snakkede højest op, som altid har størst betydning. Tro ikke det.

En klassiker

Ethvert fag har sine klassiske bøger. De har ikke alene haft en særlig betydning i fagets historie, men de kan læses igen og igen, fordi de rummer værdier, der rækker ud over det tidsbundne: En varme, en særlig menneskelig forståelse, en begejstring, eller fordi de simpelthen er skrevet godt. En sådan klassiker i dansk folkemindvidenskab er præsten og kulturhistorikeren H. F. Feilbergs (1831-1921) »Fra Heden« (1863). Det er ikke den midtjyske hede, der er tale om, men den mellemslesvigske. Den egn lærte den unge Feilberg at kende, da han et par år var præst i Valsbøl. Egentlig handler bogen mest om Valsbøl og livet der. Igangsætter for Feilberg var, at pastor Kok i Burkal havde skrevet om livet på den mellemslesvigske slette; men Feilberg mente, at det kunne han gøre bedre.

Der hviler en smittende stemning af begyndelse over den lille bog. Her folder den senere berømte og lærde kulturhistoriker sig for første gang ud, her mobiliseres hans nysgerrighed, udvikles hans menneskelige forståelse og nænsomme skriveteknik. Man kan sige, at bogen senere blev overgået af hans »Dansk Bondeliv« (1889) som kulturhistorisk værk. Det er også rigtigt. »Dansk Bondeliv« rummer mere, forklarer mere og dækker et langt større geografisk område. Men »Fra Heden« rummer skitsens fortryllelse, de raske strøg, den umiddelbart formidlede oplevelse af landskab og befolkning. Feilberg tror ikke, at han ved alt om befolkningen. Han ved godt, at præsten kun ser så dybt i sjælene, som folk selv vil; men alene det, at han kender sin begrænsning og giver udtryk for den, så at sige placerer sig selv som person i bogen, giver den en særlig videnskabelig værdi.

Der er en dybere drivkraft i bogen end den at ville overgå pastor Kok. Feilberg vil vise, hvordan det danske sprog står denne befolknings hjerte nærmere end det tyske, som er det officielle sprog. Feilberg vil holde det danske i denne kultur frem i dagens lys, vise at den er i slægt med den øvrige jyske bondekultur. Små 60 år efter »Fra Heden« skrev Feilberg i Erling Rørdams »Sønderjylland i 1864-1919« (1919) om sin tid i Valsbøl, og gjorde det mere personligt end han kunne gøre det i »Fra Heden«. Han giver et eksempel på sammenstødet mellem dansk og tysk: Der var i januar

1862 en difteritisepidemi, og mange børn døde, bl.a. en lille pige, som Feilberg var blevet gode venner med. Da hendes far kom og bestilte begravelsen, sluttede han med at sige, at den jo skulle være tysk, hvortil Feilberg spurgte: Jamen har jeg nogensinde i Deres hjem talt tysk med Anna? Nej, det havde han ikke, dansk var hjemmesproget, men begravelsen skulle alligevel være tysk, og det blev den, »jeg talte tysk ved hendes grav og kunne kun med besvær tvinge gråden tilbage«.

Inspiration til bogens komposition kan Feilberg have hentet fra de gamle præsters sognebeskrivelser, men han lægger til forskel fra dem særlig vægt på det folkløriske og har måske også villet give bogen et litterært præg hvilket bl.a. kan mærkes ved, at han indlægger en blichersk bindstouw for at tegne et billede af omgangsformer ved julefesterne og give prøver på sang og fortælling. Selv om bogen er upretentiøs har det været Feilberg magtpåliggende, at denne skulle udgøre en helhed, sådan som befolkningens kultur udgjorde en helhed. Feilberg ville ikke alene være indsamler, han ville finde de led, som forbandt kulturens enkelte dele, den struktur som gav den livskraft. Og det er morsomt, at denne teolog så udmærket har vist, hvordan kultur er noget, der vokser op af den syndige jord og ikke er faldet ned fra himlen.

Marginalia

Pludselig står han midt i teksten, tilsyneladende umotiveret, en lille bitte mand med en stor pibe. Til daglig gemmer han sig i Nis Jensen Kristiansens optegnelsesbøger på Dansk Folkemindesamling, (DFS arkivnummer 1929/112). Hvem Kristiansen er, ved jeg ikke, Evald Tang Kristensen, som fik fingre i bøgerne, fortæller ikke om ham. Bøgerne, der stammer fra begyndelsen af 1800-tallet, indeholder afskrifter af bønner, gåder, underlige spørgsmål m.m. Og midt i det hele står den lille mand med den store pibe, og det endnu større øje.

Man kalder sådanne tekster eller tegninger *marginalia*, altså noget som findes i marginen, noget som ikke hører selve teksten til. Det er ikke bare skolebørn, der laver den slags af kedsomhed i bøger og hefter, eller telefonerende der lader pennen løbe på notesblokken. Også lærde mænd og damer har skrevet ting og sager i marginer, og ikke altid ligegyldigheder.

Det er f.eks. ikke småting, der er fundet af poesi og billeder i marginer af middelalderlige håndskrifter. I irske håndskrifter blev det næsten en genre. Skriveren er ved at kopiere en dødsyng latinsk grammatik, han sidder ved det åbne vindue, pludselig hører han fuglesang:

Et hegn af træer hvælver sig bag mig.
En solsort synger mig sin sang.
Jeg sidder med min bog, overalt
lyder fuglenes kvidrende klang.

Fra det tætte krat i sin grå kjole
kukker gøgen højt og rent.
Gud er mig god! Under de høje kroner
skrive jeg dårligt sent!

Med et er afskriften, pligtarbejdet blevet uinteressant, men digtet lyder fra sin margin igennem århundrederne til i dag. Ligesom manden i Kristiansens optegnelsesbog står og lyser op, kigger imod os, vækker vor undren, hvad er han for en, hvad skal vi gøre ved ham? Hvem er han?

Foreløbig klassificerer vi ham under betegnelsen *marginalia*, vel vidende at der under den betegnelse findes adskilligt, som ikke er spor marginalt men fortæller mere om menneskers liv end det, som er officielt. Studiet af folkekultur er netop ofte studiet af *marginalia*, d.v.s. det som de herskende klasser og deres historieskrivere fandt mindre interessant, og det selvom folkekulturen er den store kultur, de flestes kultur. Det er vel egentlig den, som burde være hovedteksten og magthavernes kultur som burde pynte marginen?

Nu er det som om den lille mand får et glimt i sit store øje. Hvad er han ude på? Skal han lave ravage? Vende tingene på hovedet?

Måske er netop han mand for at lave ravage. Det viser sig nemlig, at han muligvis ikke er hvem som helst. Fhv. toldkontrollør V.E. Clausen har venligst gjort mig opmærksom på, at der i hans fortræffelige bog »Det folkelige danske træsnit i etbladstryk 1565-1884« (Anden reviderede udgave 1985) side 175 findes et stempeltrykt kistebillede fra ca. 1700, hvorpå der optræder en person, der har visse ligheder med vor lille mand. Og hvem er manden på kistebilledet? Sådanne selvst. Dværgkongen Laurin, hovedpersonen i den gamle eventyrlige folkebog af samme navn.

Med kløgt og list og dølgehat kæmpede han mod den uovervindelige Didrik af Bern og dennes kæmper, da de dristede sig til at bryde silketråden, eventyrets spinkle gærde, der indhegnede hans rosenhave i Tyrol. Dværgkongen fremtræder som en blanding af godt og ondt. Snart viser han sine ubudne gæster den vidunderlige eng med den grønne lind og den liflige fuglesang, snart får han én af kæmperne op at dingle i linden. Det går Dværgkongen ilde til sidst. I nogle versioner af historien bliver han nar ved Didriks hof i Bern, sådan som utallige dværge blev gøglere og klovne.

Måske er det virkelig Dværgkongen Laurin, der er sprunget ind i Nis

Kristiansens optegnelsesbog? Måske står vi overfor det mystiske barn af alpegløden og ridderromantikken, denne mandsling der turde kræve højre fod og venstre hånd i pant af selveste Didrik af Bern? Nu er det som om han spiller med musklerne. Jeg skynder mig at lukke bogen. Man ved aldrig hvad der kan ske, når eventyret vågner.

Folkemindet er en gammel ost

Et lysende eller duftende eksempel, skulle man vel sige, på, hvordan folkekulturen er spillevende, hele tiden antager nye udtryk og overrasker stuelærde folklorister, der regnede den for et historisk fænomen, kunne man læse om onsdag den anden april i år (1986) i Nørrebro Avis. Havde det været den første april, ville man måske have taget artiklen, der var signeret »ton«, med et korn salt, men det var den anden og baggrunden alvorlig nok.

»Et kunstfærdigt modelhus, skåret ud af en gammel ost og hvilende på et svampet fundament af camembert, vakte ingen særlig begejstring, da beboeraktivister afleverede det på Nordre Fasanvej 224.

Ostehuset var årets »rotteredepris« og den uforberedte modtager på Nordre Fasanvej var det store fagforeningsejede entreprenørfirma Kooperativ Bygge Industri.

De rød-hvide KBI-skilte er et velkendt syn på saneringsejendomme rundt om i byen. På baggrund af flere saneringssager havde Nørrebros Beboeraktion valgt KBI som modtager af den tvivlsomme udmærkelse.

– KBI får prisen for sin evne til at forvandle det, der skulle være modernisering, til rene rottereder, sagde Sanne Lind fra beboeraktionen.

KBI's direktør, Jørgen Bagge Andersen, var på vej ud ad døren, da aktivisterne myldrede ind i receptionen sammen med presse, lokal-tv og-radio. Regnskabschef Aage Stenhøj Jørgensen fik dirigeret den syngende skare ind i et mødelokale. Han ønskede ikke at være til stede, mens Sanne Lind holdt tale og afslørede osten og en tilhørende, grøn svamp«.

Folklorister og andre folkemindeinteresserede har en tendens til at ville låse folkemindebegrebet fast i nogle bestemte traditioner, som har deres udspring i landbosamfundet før industrialiseringen. Men folkekulturen er for livskraftig til at ville finde sig i museumsagtige spændetrøjer. Og et sted, hvor fantasien blomstrer, er, når folkekulturen får brod, når den går til modstand, bliver satire, bider fra sig. Folklorister har i høj grad været tilbøjelige til at overse denne bidske og muntre del af folkekulturen. Dog var Tang Kristensen opmærksom på den, og musiketnologen Svend Nielsen sørgede i 1979 for, at vi på kassettebåndet/i teksthftet »Når visen får brod« kunne høre og læse om nidviser, satiriske viser, demonstrationssange.

Den protesterende folkekultur er vigtig og har frodige traditioner. Den strækker sig fra den mere gedulgte protest i drillerim og viser til den mere eller mindre organiserede modstand i form af arbejdsnedlæggelser, demonstrationer og aktioner af mange slags. Folkekulturen består både af bevarende og fornyende kræfter.

Folkemindet er en gammel ost.

Alle kulturhistorierne har været trykt før i Foreningen Danmarks Folkeminders nu hedengangne blad Folkeminder. En enkelt af dem er forøget af forfatteren selv.